

= Ivica Musić ♦ Mate Buntić ♦ Mate Penava =====

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

ivica.music@gmail.com – bunticmate@gmail.com – matepenava@gmail.com

UDK 321.01

1:32

141.131

Prethodno priopćenje

ZAŠTO BI FILOZOFI TREBALI BITI UPRAVITELJI DRŽAVE

Sažetak

Kada se govori o državi, najveći se naglasak stavlja na njezin ustroj, odnosno na pitanje je li optimalno uređenje demokracija, socijalizam ili neki drugi oblik vladanja. Pritom se uglavnom zaboravlja na činjenicu da su osobe koje upravljaju važnije od sustava kojima su na čelu. Uviđajući ovaj problem, već je Platon ponudio rješenje koje je po njegovu mišljenju idealno. Naime, on smatra da bi državom trebali upravljati filozofi. Dakako, riječ filozof on shvaća u njezinu izvornome značenju – ona se odnosi na ljude koji ljube mudrost, odnosno na osobe koje teže za najuzvišenijim dobrom. Članak problematizira pitanja vezana za društveni ustroj i izbor vladara ponajviše kroz prizmu Platonove političke filozofije, pogotovo dijela koji se bavi odlikama filozofa kao vladara i razlozima zbog kojih bi filozofi trebali biti vladari. Pojam filozof u ovome kontekstu obuhvaća ne samo ljude koji se profesionalno bave filozofijom nego sve one koji se u svome djelovanju upravljaju četirima temeljnim krjepostima: mudrošću, hrabrošću, umjerenošću i pravednošću. No kako rasprava ne bi bila jednosmjerna, u radu su izložene i dvije teorije koje kritiziraju zamisao o filozofima kao vladarima. Riječ je o Kantovu i Popperovu viđenju ovoga problema. Na temelju sučeljavanja suprotstavljenih stavova zaključuje se da istinskoga liderstva nema bez areteističkoga pristupa politici.

Ključne riječi: uređenje države, vladar, Platon, četiri stožerne vrline, Kant, Popper

WHY PHILOSOPHERS SHOULD BE STATESMEN?

Abstract

When we talk about the state, the key emphasis is put on its order and whether the best order is democracy, socialism or some other form of government. People tend to forget that the persons who rule are more important than the systems in which they work. Having seen this problem, Plato offered a solution that is, according to him, ideal. Namely, he believes that the state should be governed by philosophers. Of course, word *philosopher* is understood in its primary meaning – it refers to the people who love wisdom, people who strive for the elevated good. The paper discusses questions of societal order and the choice of the ruler, mostly through Plato's paradigms of political philosophy. Emphasis is put on the part about a philosopher's characteristics as a ruler and the reasons why a philosopher should be a ruler. The concept *philosopher* in this context refers not only to the people who are professionally involved with philosophy, but to all those who in their work exhibit four basic virtues: wisdom, bravery, modesty and justice. In order to avoid a one-way discussion, the paper exposes also two theories that criticize the idea about philosophers as rulers. It is Kant's and Popper's notion of this problem. Based on these confronted attitudes, we conclude that there is no real rulership without an aretheistic approach to politics.

Key-words: state order, ruler, Plato, four basic virtues, Kant, Popper

Uvod

Makar se čini sjevremenskim (primjerice Hegel je kulturu modernosti po-drugljivo nazvao Velikim petkom nakon kojega ne slijedi uskrasna nedjelja), dojam je mnogih sjevrenih umnika kako je svijet postmoderne lišen du-bine na gotovo svim područjima. Riječ je o dobu posvemašnjega moralnog relativizma i intelektualnoga skepticizma. Istina je tek „nesretan slučaj“, a jedina metafizika u koju se vjeruje jesu novac i naslada. Govor o univerzal-nim vrijednostima protjeran je iz svakodnevnoga diskursa; azil je pronašao tek u filozofiji i religiji. Takvo ozračje izvrstan je humus za nastanak i razvi-će svakovrsna duhovnoga korova: samoživosti, taštine, pohlepe, hedonizma,

nutarnjega i društvenoga konformizma, apoteoze vlastitoga subjekta, egomanije, egolatrije, radikalnoga individualizma...

„Prosvijećeni“ liberalni humanizam suptilan je derivat opisane duhovne situacije, a zapravo je prikrivena legitimacija kapitalističke kulture koja ljudskomu dostojanstvu zadaje najteže udarce. Naime, ekonomija je postala jedina religija, a usmjerena je samo na materijalni probitak, bešćutnu korisnost i hladan profit, bez imalo društvene solidarnosti. Ne treba se stoga čuditi strjelovitu porastu siromaštva, socijalne neosjetljivosti, sebična kalkuliranja, masovna zgrtanja, nezasitnosti, frenetične utrke za dobitkom. Andrićeva antologijska izrijeka iz *Travničke bronike* kako je dobrota u ovome svijetu „golo siroče“ našla je, čini se, svoju punu potvrdu upravo na pragu trećega tisućljeća. To se stanje međutim želi zamaskirati promisivnim materijalizmom koji obećava skoro kraljevstvo zemaljsko, a zapravo je riječ o iluziji koja beskrupulozno komercijalizira ljudsku nostalgiju za izgubljenim rajem i slatkim životom.

Ovo je *factum brutum* – gruba činjenica pred kojom istinoljubiv um ne može ostati ravnodušan. Radikalna promjena misaone matrice koja je izvor svih navedenih anomalija nameće se kao nužan i neodgodiv zadatak želi li suvremeni čovjek umaći zagrljaju nihilizma i sveopće dekadencije. Tko bi trebao (i mogao!) biti protagonist takva orijaškoga pothvata?

Odgovor je: filozofi!

Dakako, ne misli se na visokospecijalizirane strukovnjake koji su negdašnju kraljicu svih znanosti pretvorili u vlastiti ekskluzivni posao i učinili od nje nemoćnu kratkovidnu staricu neosjetljivu za stvarnost oko sebe. Filozofa valja poimati u njegovu izvornome značenju, a ne u značenju koje mu se danas pridaje i koje dovodi do pogriješna razumijevanja njegova intelektualnoga profila i društvene uloge. Ovomu je „zahrđalu“ pojmu potrebno pravilno tumačenje koje će s njega odstraniti sve moguće naslage što su se stoljećima taložile i gotovo ga učinile neprepoznatljivim te mu omogućiti da zablista u svome pravome, autentičnome (ob)liku.

No prije toga potrebno je ugrubo orisati okvir u kojem će se ovo izlaganje odvijati. Ponajprije će se analizirati ugledni svjetski priručnici u kojima se razmatraju teme iz političke filozofije. Ta je analiza potrebna kako bi se potvrdila postavka o nužnosti „restauriranja“ pojma filozof i redefiniranja njegove uloge u društvu. Potom valja iznijeti argumente koji podupiru tvrdnju kako bi

državom trebali upravljati filozofi. Ovi će argumenti svoje uporište pretežno naći u Platonovoj političkoj filozofiji, odnosno u njegovu učenju o državi i duši. Kako rasprava ne bi bila jednosmjerna, u nastavku će biti izložene i neke teorije koje afirmiraju djelomično ili posve suprotan stav. Riječ je ponajprije o Kantovoj i Popperovoj kritici ideje o filozofima kao vladarima. Najposlije će se, na temelju sučeljavanja iznesenih stavova, pokušati dati odgovor na središnje pitanje ove rasprave.

1. Temeljni problemi suvremene političke filozofije

Pregledamo li ugledne suvremene svjetske priručnike iz političke filozofije, susrest ćemo lepezu tema koje se obrađuju. Tako ćemo u priručniku *Contemporary debates in political philosophy* izdavačke kuće Blackwell pronaći rasprave o liberalizmu, unutar koje se govori o političkoj neutralnosti, slobodi i distributivnoj pravdi, a kao važna tema ističe se i jednakost. Istaknuto mjesto zauzima i rasprava o demokraciji, njezinim prednostima i manama, a dostatan je prostor ostavljen i problemima identiteta, globalne pravde i ljudskih prava. Dade se zapaziti kako je naglašena uloga političke filozofije kao normativne discipline utemeljene na načelima po kojima se vodi procjena i reforma političkih i ekonomskih institucija koje imaju velik utjecaj na naš život. Jedno od glavnih pitanja jest pitanje koje su institucije etički obranjive, a koje nisu te pitanje kako preoblikovati institucije koje su etički nedostatne; ovo dalje povlači pitanje o prikladnim normativnim standardima po kojima se vrše ovakve procjene.¹

U Blackwellovu vodiču za suvremenu političku filozofiju (*A Companion to contemporary political philosophy*) pronaći ćemo širok raspon tema, od prinosa raznih filozofskih struja političkoj filozofiji, preko pregleda glavnih ideologija koje susrećemo do posebnih tema kao što su distributivna pravda, borba za okoliš, federalizam, intelektualno vlasništvo i sl., dok je pitanju vrijednosti posvećeno vrlo malo prostora, i to na samu kraju knjige.²

¹ Usp. Thomas CHRISTIANO – John CHRISTMAS (ur.), *Contemporary debates in political philosophy*, Oxford, 2009., str. 1.

² Vidi Robert E. GOODIN – Philip PETTIT (ur.), *A companion to contemporary political philosophy*, drugo izdanje, sv 1. i 2., Oxford, 2007.

I u trećoj renomiranoj publikaciji koja se bavi problematikom političke filozofije, *Debates in contemporary political philosophy*, izdavačke kuće Routledge, naići ćemo gotovo na iste teme: demokracija, liberalizam, distributivna pravda itd. Autori ovoga priručnika naglašavaju kako su obrađene teme odabrane zato što su trenutačan predmet rasprave na polju političke filozofije. Kriterij je također i polemičnost samih tema.³

Iako ovi priznati izvori tretiraju važne probleme političke filozofije, oni, na žalost, ne uzimaju u obzir temu koja bi trebala zauzimati središnje mjesto kada je riječ o političkoj filozofiji. Naime, u spomenutim je publikacijama malo ili nimalo govora o kvalitetama osoba koje bi trebale upravljati državom, a upravo bi to trebala biti glavna tema političke filozofije jer gotovo svako državno uređenje u teoriji može izgledati dobro i gotovo se u svakome može ostvariti blagostanje i sreća njegovih građana, naravno pod uvjetom da su oni koji upravljaju tim društvom moralne osobe.

2. Filozofi kao vladari

Zamisao kako je glavni preduvjet za dobro državno uređenje dobar vladar nije novost u političkoj filozofiji. Jedna od središnjih ideja Platonove političke filozofije upravo je ideja kako državom trebaju upravljati filozofi. Stoga će Platonova politička teorija biti polazna točka ovoga rada. No prije toga nužno je doći do izvornoga značenja riječi filozof kako bi se Platonovo učenje moglo pravilno shvatiti.

Makar je po predaji ovaj pojam prvi uporabio Pitagora, temeljno mu je značenje dao Sokrat koji za sebe nikada nije rekao da je „sophos“ (mudar), jer se taj atribut priliči pridijevati samo Bogu, nego da je „philosophos“ (ljubitelj mudrosti).⁴ Ljubiti mudrost, odnosno biti filozof, ne znači ništa drugo doli težiti za najuzvišenijim dobrom. Tako Aristotel, koji je – kako reče Montaigne – imao prste u svemu i koji se u sve miješao – veli da je mudrost (σοφία) znanje o onim stvarima koje su najuzvišenije, dobre same po sebi, vječne i nepromjenljive.⁵ Filozof je prema tome svaka osoba koja je u stanju budnosti

³ Usp. Derek MATRAVERS – Jon PIKE (ur.), *Debates in contemporary political philosophy*, London i New York, 2003., str. 2.

⁴ Usp. *Phaedr.*, 278d 3-6;

⁵ Usp. *E. N.*, VI, 1141b 1-3.

i kojoj je stalo do istine. To pak implicira i moralne kvalitete, odnosno naravne i nadnaravne vrline što su ih navlastito detektirale i njegovale grčka i judeokršćanska tradicija. Ovako shvaćen, filozof je sposoban preuzeti brigu o zajedničkome dobru.

2.1. Platonovo shvaćanje pojma filozof

U svome dijalogu *Država* Platon detaljno opisuje filozofove osobine. Filozof se ne zadovoljava samo slušanjem, gledanjem lijepih oblika, boja itd. Njegov se razum ne zaustavlja na tome, nego nastoji vidjeti ljepotu po sebi. Takav je čovjek u stanju budnosti, njemu je stalo do istine i rado bi vidio istinu – φιλόσοφος. Druga vrsta ljudi jesu ljubitelji zvuka – φιλήκοοι i vida – φιλοθεάμονες. Oni ne priznaju postojanje ideja te se nalaze u stanju drimeža.⁶ Platonovo uvođenje razlike između „filozofa“ i „filodoksa“ u uskoj je vezi s njegovim razlikovanjem *onoga što jest* – εἶναι, *onoga što nije* – μὴ εἶναι i *onoga što je u sredini* – μεταξύ – što je između bitka i nebitka.

To troje Platon dovodi u vezu s trima stanjima duha: znanjem, neznanjem i mnijenjem.⁷ Znanje se odnosi na ono *što jest* – što je vječno, stalno i nepromjenjivo. Neznanje se odnosi na ono *što nije* – nebitak, a o njemu se ne može ništa reći. Mnijenje se odnosi na ono *što je između* znanja i neznanja, odnosno mnijenje je stupanj naše spoznaje koji se bavi samo zamjetljivim, promjenjivim i propadljivim predmetima. Svojstvo je filozofa bavljenje onim *što jest*, a svojstvo ljubitelja mnijenja ili filodoksa jest bavljenje onim *što je između*, što nije ni čisti bitak niti čisti nebitak. I zato jedino filozofi mogu doći do istine, pa tako i do bitnih istina važnih za upravljanje državom. Stoga nas ne treba iznenaditi što Platon zahtijeva da na čelu države budu filozofi.

Platon o naravi filozofa govori i u dijalogu *Fedon* ističući da je ponekad nekima bolje umrijeti nego živjeti jer je život onih koji su ispravno dotakli filozofiju svojevrsno neprestano umiranje.⁸ Ako je smrt neka vrsta odvajanja duše od tijela, onda je sav napor filozofa usmjeren upravo na takvo

⁶ Usp. *Rep.*, 476b 4 – c 8.

⁷ Usp. *Rep.*, 477a 5 – b 8. Da je mnijenje (grč. δόξα) u sredini između znanja (grč. ἐπιστήμη) i neznanja (grč. ἀμαθία), Platon izričito navodi i u dijalogu *Gozba*: „ἔστι δὲ διήκων τοιοῦτον ἢ ὀρθὴ δόξα, μεταξύ φρονήσεως καὶ ἀμαθίας“ (*Sympos.*, 202a 8 – 9.).

⁸ Usp. *Phaed.*, 62a – 64a 4.

oslobađanje i razdvajanje duše od tijela i nerazumnosti koja je ukorijenjena u njegovoj naravi. Filozofova duša nastoji biti odvojena i čista da bi tako mogla motriti ono najistinitije. Od svih ljudi filozofi najprije nalaze put kako dušu osloboditi okova tijela. Taj je put bavljenje filozofijom koja u najvećoj mjeri oslobađa dušu od okova tijela, a duša ponajbolje ispunja svoju djelatnost u činu promišljanja (λογίζεσθαι) u kojemu je ne sputavaju strasti i osjetila.⁹

2.2. Duša i država – mikrokozmos i makrokozmos

Platonovo inzistiranje na ideji da na čelu države treba biti filozof postaje još zornije imamo li na umu da je njegova psihologija usko povezana s njegovom politikom. Naime, bez poznavanja Platonova učenja o duši ne možemo razumjeti njegovo učenje o državi.

Svima je manje-više poznato da je Platon državu dijelio na tri staleža: na vladare, čuvare i rukotvorce. Međutim, ta podjela, kao i temeljna politička načela, svoj korijen imaju u njegovoj metafizici, poglavito u onoj koja se tiče naravi duše, njezinu padu u tijelo, ali i povratku u prvobitno obitavalište. O naravi duše Platon govori u više dijaloga, a napose u dijalozima *Fedar*, *Fedon*, *Država* i *Timej*.

U *Fedru* Platon potanko objašnjava zašto je duša iz nadnebeskoga područja dospjela u tijelo – zemaljsko područje. U tom surječju on dušu uspoređuje s konjskom zapregom. Kočijaš, kao razumni dio duše, treba dobro upravljati kočijom, odnosno zatezati uzde konju koji vuče prema poroku, a popuštati uzde konju koji vuče prema vrlini. Radi li suprotno, duša gubi perje, pada sve niže i niže, dok na kraju ne dospije u tijelo.¹⁰ Svim dušama, osim onima koje su filozofske, trebat će deset tisuća godina da se oslobode tijela, dok će dušama filozofa trebati tri tisuće godina. Stoga je bavljenje filozofijom najbolji lijek za oslobađanje duše od tijela.¹¹ U *Fedru* Platon izričito govori o trima dijelovima duše: kočijaš – koji treba igrati ulogu razuma, dobroćudan konj – koji treba igrati ulogu volje i zloćudan konj – koji igra ulogu požudnoga dijela duše.¹²

⁹ Usp. *Phaedr.*, 64c4 – 66c 9.

¹⁰ Usp. *Phaedr.*, 246a 1 – 246d 5.

¹¹ Usp. *Phaedr.*, 248e 3 – 249a 5.

¹² Usp. *Phaedr.*, 253c 7 – 253d 1.

Platonovo dijeljenje duše na tri dijela kao i dijeljenje države na tri staleža postaje još razumljivije u dijalogu *Država*. Prve dvije knjige uglavnom su posvećene pitanju pravednosti koja se sastoji u tome da svatko obavlja svoj posao.¹³ Da bi država dobro funkcionirala, u njoj mora biti izvršena podjela rada, odnosno da svatko obavlja posao koji mu najbolje odgovara u skladu s njegovim prirođenim sposobnostima. Stoga Platon državu dijeli na tri staleža: na vladare, čuvare i rukotvorce. Međutim ta je podjela u uskoj vezi sa sposobnostima duše, odnosno onim što je pomiješano u dušu. Platon će napisati da je Bog, kada je pravio ljude, pri porodu, u jedne duše pomiješao zlato – oni će biti vladari, u druge je pomiješao srebro – oni će biti čuvari, a u treće je pomiješao željezo i mjed – oni će biti rukotvorci (obrotnici, ratari, zanatlije, trgovci, itd.).¹⁴

Posebna je odgovornost na vladaru koji mora voditi osobitu brigu o odgoju svojih građana. Ta se odgovornost sastoji posebno u bdijenju nad potomstvom. Iako u većini slučajeva svaki stalež rađa potomstvo sa sposobnostima svojih roditelja, mogu se dogoditi i iznimke. Ako se u vladara rodi potomak „srebrn“, „mjeden“ ili „željezan“, ne treba ga žaliti, nego treba odati primjerenu čast njegovoj prirođenoj sposobnosti i usmjeriti ga na poslove obrtnika ili ratara jer će tu najbolje ostvariti svoje sposobnosti. Ako se dogodi suprotno pa vladarske dužnosti bude obavljao čuvar, obrtnik ili ratar, tada je država osuđena na propast.¹⁵ Posebnu brigu treba posvetiti filozofima kao budućim vladarima jer oni ponajviše ljube mudrost, a ljubiti mudrost ne znači ništa drugo nego spoznati istinski i pravi bitak.¹⁶

Platon i u *Državi* načela odgoja i upravljanja državom dovodi u vezu s naravi duše. Duša je trodijelna, ali svaki dio treba ostvarivati sebi svojstvenu vrlinu: razumni dio treba ostvarivati vrlinu mudrosti, srčani/voljni dio treba ostvarivati vrlinu hrabrosti i požudni dio treba ostvarivati vrlinu umjerenosti. Ako je duša mudra, hrabra i umjerena, ona je istodobno i pravedna. Razumni dio treba upravljati cjelinom duše. Ako je njegovo upravljanje loše, onda će i cijela duša postati loša i zla. To Platon preslikava na polis koji ima tri dijela: vladari koji trebaju biti mudri, čuvari koji trebaju biti hrabri i rukotvorci koji

¹³ Usp. *Rep.*, 441d 12 – 441e 2.

¹⁴ Usp. *Rep.*, 415a 3 – 7.

¹⁵ Usp. *Rep.*, 415b 1 – 415c 6.

¹⁶ Usp. *Rep.*, 485a 10 – 485c 10.

trebaju biti umjereni. Ako su dijelovi države takvi, onda je država pravedna. Budući da vrlinu mudrosti ponajviše ostvaruju filozofi, onda je jasno zašto oni trebaju biti na čelu države, odnosno vladari. Sve druge mogućnosti, bilo da na čelu države bude vojnik ili rukotvorac, vodi u nepravednost i najposlije u propast države. Jedan znak loša upravljanja državom i odgojem jest velik porast potražnje za sudcima i liječnicima.¹⁷

Osim u spomenutim dijalozima, Platon o trodijelnoj podjeli države govori i na početku dijaloga *Timej*.¹⁸ U tome djelu Platon rekapitulira neke dijelove *Države* ponovno navodeći da na čelu države trebaju biti filozofi kao oni koji dolaze do spoznaje istinskoga i pravoga bitka pa time i do rješenja kako najbolje urediti i upravljati državom.

Iako je Platon predlagao nacrt idealnoga polisa, on je bio svjestan da se on ne može apsolutno ostvariti u zamjetljivu, propadljivu i promjenjivu području. Stoga je navodio dobre oblike vladavine koji se u manjoj ili većoj mjeri približavaju onomu idealnomu. Od svih oblika vladavine kraljevski je ustav najbliži idealnomu obliku vladavine.

Međutim Platon, a i mnogi drugi antički filozofi, bili su svjesni ljudskih ograničenja, vrlina i mana pa i činjenice da dobar oblik vladavine može prijeći u loš, odnosno u svoju suprotnost. Da bi to izbjegli, predlagali su mješovite tipove ustava koji bi mogućnost kršenja načela općega dobra sveli na minimum jer se monarhijski oblik lako mogao pretvoriti u tiranijski, a demokratski oblik, prožet vladavinom prava, u anarhiju.

2.3. Kritika demokracije

Iako se danas demokracija smatra najboljim mogućim oblikom upravljanja zajednicom, mnogi filozofi nisu bili skloni tomu obliku vladanja. U tome surječju indikativni su i ilustrativni Platonovi stavovi glede demokratskoga oblika vladavine u kojem je na snazi pretjerana sloboda. O tome govori u III. knjizi *Zakona*. Njegova zapažanja mogla bi se sažeti u nekoliko rečenica: sud mnoštva priproste svjetine uvijek je podložan zloporabi; oni koji upravljaju često se biraju kockom, a mogu biti neznalice i nestručnjaci; postoji neprestana

¹⁷ Usp. *Rep.*, 405a 2 – 405c 3.

¹⁸ Usp. *Tim.*, 17c 1 – 20a 1.

opasnost od onih koji zavode narod i vode državu u najgore moguće stanje; u demokratskome obliku vladavine postoji opasnost od prevlasti tehnike nad znanjem i vrlinom; čovjek ovakve demokracije nije spreman poštivati zakon; vlada nedostatak moralne discipline, obligacije, osjećaja domoljublja, poštivanja starijih; sve to takvu demokraciju vodi u teatrokraciju pri čemu galama i vika nadjačavaju razum; događa se podjela u državi; o vrijednostima sudi neobrazovana i priprosta svjetina na vulgaran i primitivan način, ljudi se ne drže obećane riječi, a pretjerana sloboda vodi u ropstvo vlastitih strasti i požuda.¹⁹ U konačnici ovakva demokracija vodi do bezakonja, do rušenja mira i dovodi do rata.

Jasno nam je dakle zašto Platon, ali i njegov učenik Aristotel u demokraciji nisu vidjeli najbolju mogućnost za ostvarenje pravedna mira i općega dobra. Osobito je demagoška demokracija bila prijetnja takvu stanju. Iako Aristotel izričito ne govori da na čelu države treba biti filozof, on smatra da svaki oblik vladavine treba postići zajedničko dobro, a do istinskog se dobra dolazi po-najprije mudrošću.

3. Filozofi kao vladari – reakcije kasnijih filozofa

Nisu samo grčki mislitelji od vladara zahtijevali da budu mudri i da tu vrlinu pokažu na djelu, nego je to bilo poželjno i u kršćansko-skolastičkoj misli. Tko mudro ne vlada, ne ostvaruje opće dobro; u tome slučaju u državi na mjesto pravednosti dolazi nepravednost pa je takva država osuđena na propast.

Radikalan zaokret od spomenuta shvaćanja događa se u renesansi, točnije s pojavom Niccolò Machiavellija i njegova djela *Vladar*. Bez obzira na to što će mnogi ovoga autora označiti jednim od prvih modernih teoretičara političkoga realizma (Rousseau će ga čak nazvati velikim republikancem, prorokom demokracije i egalitarnosti koji je odreda imao loše i neupućene čitatelje), ne može se zanijekati činjenica da je Machiavelli grubo odijelio politiku od etike držeći kako vrlina i moć ne mogu koegzistirati. *Vladar* je nesumnjivo praktičan priručnik političkoga umijeća čija je prvotna zadaća poučiti lidera kako učvrstiti i proširiti svoju moć. U njemu se preko mjere hvali uloga varke

¹⁹ *Leg.* 698b 5 – 701c 4.

i manipuliranja u politici. Vrlina može biti samo štetna; ona potkopava vladarevu moć dok je porok učvršćuje. Vlada se stoga treba služiti svim raspoloživim sredstvima, uključujući i prijevaru, kako bi ostvario vlastiti cilj.

Neovisno o tome koliko su razumjeli temeljnu Machiavellijevu nakanu, mnogi su u njegovu djelu našli nadahnuće i konkretne upute kako ostvariti svoje narcisoidne težnje. Zahvaljujući upravo ovomu političkom teoretičaru, danas nam se liderstvo čini „mješavinom ambicije, karizme, lukavosti, vještine, posjedovanja novca te dara koji se pokazuje u tome da je čovjek u pravo vrijeme na pravom mjestu“²⁰. Štoviše, ono je postalo „igra strategija i taktika, prostor neobuzdane raspojasanosti prazne retorike i raznovrsnih metoda manipuliranja ljudima“²¹.

Ovaj način mišljenja svakako su osnažili filozofi prosvjetiteljstva koji su sanjali „o sustavu koji bi bio tako savršen da nitko ne bi imao potrebu biti dobar“²². Prosvjetiteljstvo, navlastito francusko, prouzročilo je mnoštvo negativnih posljedica, posebno sklonost ljudi da budu indiferentni prema razvijanju vrline u sebi i u drugima oko sebe. Ne iznenađuje stoga što se danas i u najozbiljnijoj literaturi na popisu najvećih vođa 20. stoljeća uz istinske heroje, kao što su Walesa i Ivan Pavao II., nalaze i osobe krajnje psihopatskih i narcisoidnih karakternih crta, odnosno moralno retardirani despoti poput Lenjina, Hitlera, Maoa. Prosvjetiteljska je to baština koja je od suvremenoga čovjeka učinila da, riječima Nikolaja Vasiljeviča Gogolja, u dobru nije sposoban vidjeti dobro.

3.1. Kant o filozofima kao vladarima

Iako načelno sklon prosvjetiteljskomu programu, Immanuel Kant nipošto ne dijeli moralni relativizam pripadnika ove misaone matrice. U njegovu je učenju također prisutan i zamjetan odmak od platonovsko-aristotelovsko-skolastičkoga načina rezoniranja. To se odnosi i na političku filozofiju. Tako u *Eseju o vječnome miru* on izrijekom kaže kako „ne možemo očekivati da filozofi budu vladari ili da vladari budu filozofi“ dodajući kako to nije ni poželjno

²⁰ Alexandre HAVARD, *Istinsko vodstvo: Put osobne izvrsnosti*, Split, 2013., str. 13.

²¹ *Isto*, str. 67.

²² *Isto*, str. 71.

zato što „moć neizbježno kvari slobodno razumsko prosuđivanje“.²³ Ipak, Kant ne smatra da su filozofi nevažni za dobrobit države. On će reći kako filozofe uvijek treba pustiti da slobodno govore o vođenju rata i stvaranju mira, što će oni i činiti ako im se to izričito ne zabrani. Dakako, njihovo mišljenje treba ozbiljno uzimati u obzir.²⁴

Očigledno je, međutim, da se pojam filozof, kako ga Kant u ovome eseju prezentira, ne poklapa s klasičnim značenjem toga termina. Kant, naime, misli na osobe koje se akademski bave filozofijom, što – kako se moglo vidjeti iz dosadašnjega izlaganja – i te kako odstupa od izvornoga značenja ovoga pojma.

Govoreći o ovoj problematici, Kant će reći da država posjeduje najveću mudrost. Ta je tvrdnja u najmanju ruku dvojbeni. Naime, najprije bi trebalo provjeriti na kojim je temeljima ta država zasnovana i poradi koje su svrhe doneseni njezini zakoni. Ako je ta svrha dobrobit građana te ako zakone donose osobe koje su uistinu mudre i pravedne, onda nema znatne razlike između Kantova i Platonova poimanja vladara.

Za cjelovitu sliku države u Kantovu učenju nužno je promotriti i ulogu odvjetnika. Slobodno se može reći da oni donekle preuzimaju posao „Platonovih“ filozofa. Prema Kantu odvjetnici stvaraju ljestvice ispravnoga, čuvaju pojam pravednosti i predstavljaju autoritet države. Mana im je, međutim, to što mogu samo primjenjivati postojeće zakone, ali ne i provjeravati treba li te zakone poboljšati. Kant ne želi reći kako bi se u državi trebalo postupati po naputcima filozofa, a ne pravnika, nego kako bi trebalo poslušati što filozofi imaju reći. To će neki pravnici izbjeći, pogotovo ako sami nisu filozofi i ako im ono što filozofi govore ne ide u prilog.²⁵

Odatle bi se dalo zaključiti da pravnici pripadaju ili skupini koju uvjetno možemo nazvati filozofima, odnosno skupini osoba koje drže do temeljnih vrijednosti i postupaju po načelu pravednosti, ili skupini osoba koju se, također uvjetno, može nazvati sofistima, tj. skupini osoba koje će retoriku (zlo) rabiti kako bi pod svaku cijenu ostvarili vlastiti cilj.

²³ Immanuel KANT, *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace and History*, David L. COLCLASURE (prev.), New Haven – London, 2006., str. 93. – 94.

²⁴ Usp. *isto*, str. 93.

²⁵ Usp. *isto*.

3.2. Karl Popper – zašto filozofi ne bi trebali biti upravitelji države

Svaki govor o ovoj problematici bio bi nepotpun bez osvrta na stav Karla Poppera koji je žestoko kritizirao Platonov sustav smatrajući ga oblikom historicizma i totalitarizma. Težnja je toga sustava, smatra Popper, da dio društva uz pomoć demagogije koja lijepo zvuči dođe na ključna mjesta u državi kako bi onda govorom o prikladnosti samo te klase za stalno ostao na vlasti. Nasuprot tomu Popper smatra da je demokracija najbolje društveno uređenje jer je u njoj mogućnost manipulacije znatno manja nego u drugim političkim sustavima.

Popper smatra da je Platonov glavni cilj uklanjanje svake promjene iz društva jer je promjena u suprotnosti s njegovim idealističkim uvjerenjima. „Svaka se promjena može zaustaviti ako država bude vjerna kopija svog originala, tj. oblika ili ideje grada.“²⁶ To se može postići strogom diobom klasa, poistovjećivanjem sudbine države sa sudbinom vladajuće klase, isključivim zanimanjem za tu klasu i njezino jedinstvo te krutim pravilima njezina obrazovanja. „Mislim da se taj program može s pravom nazvati totalitarnim. I on se svakako temelji na historicističkoj sociologiji.“²⁷

Popper je također kritici podvrgao stav kako je vladarima dopušteno laganje radi dobrobiti države. Tako bi i vladari nakon nekoliko naraštaja povjerovali u laži koje su im njihovi prethodnici ostavili. „Tu vidimo da Platonova utilitarna i totalitarna načela nadmašuju sve, pa čak i vladarovu povlasticu da zna istinu i da mu se govori istina. Platon želi da i sami vladari vjeruju u propagandističku laž zato što se nada da će to povećati njezin ukupni učinak, tj. učvrstiti vladavinu rase gospodara, i, naposljetku, obustaviti svaku političku promjenu.“²⁸

Smisao tvrdnje da filozofi trebaju biti vladari nije teoretskoga karaktera, nego je riječ o praktičnim smjernicama za uređenje društva, društva u kojemu sâm Platon živi. S tim na umu Popper tvrdi da je Platon čitavo svoje učenje

²⁶ Karl POPPER, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, sv. 1., Zagreb, 2003., str. 77.

²⁷ *Isto*, str. 78.

²⁸ *Isto*, str. 124. – 125.

oblikovao kako bi sebe mogao progurati kao filozofa vladara. „Evo me, kaže Platon, ja sam vaš naravni vođa, kralj filozof koji umije vladati.“²⁹

Želimo li po Popperu pravilno shvatiti učenje o filozofu kao upravitelju, onda ga je potrebno shvatiti kao težnju za moći:

Lijepa slika vrhovnika je autoportret. Kad se oporavimo od šoka tog otkrića, možemo ponovno promotriti tu sliku koja ulijeva strahopoštovanje; a ako se pritom oborujemo malom količinom sokratovske ironije, možda nam se više i neće činiti tako zastrašujućom. Počet ćemo razabirati njezine ljudske, doista i suviše ljudske crte. Možda ćemo čak i pomalo žaliti Platona, koji se morao zadovoljiti time što je utemeljio prvu katedru za filozofiju umjesto njezinog prvog prijestolja; koji nikad nije mogao ostvariti svoj san, kraljevsku ideju koju je oblikovao na vlastitu sliku i priliku.³⁰

U Popperovoj kritici Platonove političke teorije važno mjesto zauzima i njegovo mišljenje da je Platon napravio radikalni odmak od Sokratova učenja. Za razliku od Sokrata, koji je zagovarao istinitost i vrlinu iznad svega, u Platona takav stav ne nalazimo; naprotiv – sve je u svrhu države i onih koji njome upravljaju:

Kakav li spomenik ljudskom sitnodušju predstavlja ta ideja o kralju filozofu. Kakve li suprotnosti između nje i jednostavnosti i ljudskosti Sokratove, koji je državnika upozoravao na opasnost što mu prijeti ako ga zaslijepi vlastita moć, vrlina i mudrost te koji ga je pokušavao poučiti onome što je najvažnije – da smo svi krhka i slaba ljudska bića. Kakve li promjene kada se iz tog svijeta ironije, razuma i iskrenosti siđe u Platonovu kraljevinu mudraca kojega njegove magične moći uzdižu visoko iznad ostalih ljudi; premda ne i dovoljno visoko da bi se odrekao uporabe laži ili napustio žalostan zanat svakog šamana – nuđenje čarolija, čarobnih uzgajivačkih formula, u zamjenu za vlast nad svojim bližnjima.³¹

4. Sučeljavanje ili kritički osvrt

Iako je Popper u nekim dijelovima svoje kritike Platonova učenja u pravu, ta kritika izravno ne pogađa temeljnu postavku ovoga rada. Za opsežniji osvrt

²⁹ Isto, str. 137.

³⁰ Isto, str. 138.

³¹ Isto.

i analizu njegovih stavova bilo bi potrebno znatno više prostora. Zato ćemo se ovdje osvrnuti samo na najvažnije njegove tvrdnje.

Načelno bismo se mogli složiti s Popperom kako je mogućnost manipulacije ljudima znatno manja u demokratskome nego u drukčije uređenu društvu. No ne treba smetnuti s uma da je upravo demokratsko društvo, zahvaljujući manipulaciji nekolicine lidera većinom, osudilo Sokrata na smrt, što je po svemu sudeći Platonu bio izravan povod za odbacivanje demokracije jer je uvidio da je manipulacija u njoj i te kako moguća. Zato je Platon, nastojeći tu mogućnost svesti na najmanju mjeru, zahtijevao da upravitelji budu osobe koje krase četiri stožerne vrline. Drugim riječima, želio je pogled svrnuti s oblika društvenoga uređenja na osobine onih koji upravljaju tim društvom.

Potvrdu ispravnosti ovakva načina rezoniranja mogli bismo naći u mnoštvu konkretnih primjera iz svijeta politike. Primjerice filipinska predsjednica Corazon Aquino imala je za vrijeme svoga predsjedničkoga mandata (1986. – 1992.) apsolutnu moć, no unatoč tomu vladala je uzdržljivo te je stvorila neovisne sudove i zakonodavno tijelo koje joj je tu moć moglo oduzeti. To je dopustila zato što je vjerovala u mogućnost ostvarenja pravednoga društva, no nikada nije prihvatila ideju demokracije radi demokracije. U tome surječju znakovita je i značenjem bremenita njezina izjava: „Ako ljudi ne posjeduju prave vrijednosti, demokracija je obično udruženje budala.“ Odradila je šestogodišnji mandat i odlučila da se više ne će kandidirati. Dugo nakon prestanka njezina mandata Filipinci su u njoj i dalje gledali istinskoga, moralnoga vođu koji je ujedinio narod.³²

Nadalje, iz usporedbe Platona sa Sokratom može se iščitati da sve osobine koje bi trebao imati zamišljen upravitelj države Popper pripisuje Sokratu, a odriče ih Platonu. Međutim Popper nigdje ne kaže kako upravitelji države ne bi trebali biti ljudi koji posjeduju četiri kardinalne vrline; on jedino kaže kako upravitelji ne trebaju postati školski filozofi proizašli iz sustava obrazovanja kakav je zamišljao Platon. No budući da Platonov sustav odgoja nije tema ovoga rada, o tome problemu nema potrebe ovdje raspravljati.

Nedvojbeno je također da su neke postavke Platonove političke filozofije anakrone. Primjerice, zamisao izoliranoga društva u današnje je vrijeme gotovo neprovediv, a također je u nesuglasju s temeljnim filozofskim idealima kao

³² Usp. *isto*, str. 27.

što su otvorenost mišljenja, prohodnost ideja, prihvaćanje drukčijega, kritička prosudba itd. Dakako, prihvaćanje drukčijega ne znači napuštanje ijednoga dijela identiteta određene zajednice. Ako je jedna zajednica spremna prihvatiti drugu i drukčiju zajednicu kao ravnopravnu, onda bi i ta druga zajednica trebala biti sposobna učiniti isto. No to je moguće samo ako državom upravljaju najmudriji, oni koji su sposobni pravilno prosuditi i donijeti ispravnu odluku.

To također podrazumijeva da je upravitelj hrabar kako se ne bi bojao boriti se za prava i posebnosti vlastite zajednice u interakciji s drugim zajednicama. Hrabrost se obično pogriješno shvaća i vezuje ponajviše za militarističke aktivnosti. No ona izvorno znači preuzimanje odgovornosti. Onaj pak tko preuzima odgovornost zasigurno vjeruje u vrijednosti. A borba uvijek postoji. Nije nužno da ta borba bude usmjerena protiv nečega; ona može biti borba za nešto: za temeljna ljudska prava, za ljudsko dostojanstvo, za slobodu mišljenja i sl.

Vladaru je potrebna i umjerenost kako nikada ne bi postavio vlastite interese ispred interesa zajednice, ma koliko to privlačno bilo. Pravednost se pak očituje u tome da svatko obavlja svoj posao. Time se međutim ne afirmira rasno učenje kako to Popper sugerira tumačeći Platona. Naprotiv, namjera je da svi ljudi rade ono za što su se tijekom života pripremali. Upravo je zbog razvijenosti i diferenciranosti današnjega društva nemoguće da jedna osoba kvalitetno obavlja mnoštvo nepovezanih poslova. Stoga je važnost odgoja neprocjenjiva; potrebno je, naime, procijeniti sposobnosti i afinitete svakoga pojedinca i usmjeriti ga na struku u kojoj će se najbolje ostvariti te najviše pridonijeti društvu.

Kada bi se ispunili ovi preduvjeti, govor o mnogim drugim temama bio bi od drugotne važnosti jer se novi politički sustavi ili novi oblici vladanja, tj. državnoga uređenja najčešće osmišljavaju kako bi svi ljudi unutar toga društva dobili jednaka prava i bili zaštićeni od samovolje onih koji su na vlasti. No ispune li vladari navedene preduvjete, nestat će potrebe za preinačivanjem sustava upravljanja jer će državni upravitelji koji su mudri, pravedni, hrabri i umjereni uvijek raditi za interes države i svih njezinih građana, a nikada samo za vlastiti interes.

Ovdje je nužno osvrnuti se i na Kantovu tvrdnju kako moć kvari slobodno razumsko prosuđivanje. Mnogi se, naime, ne bi složili s ovom konstatacijom.

Naprotiv, mnogi smatraju da vlast krjeposnim ljudima omogućuje znatno bolji uvid u pravo stanje stvari, što je izvrsna osnovica za rast u vrlini. I upravo bi zato bilo dobro kada bi na vlasti bili krjeposni ljudi – filozofi. Vlast primjerice nije iskvarila Thomasa Morea i njegovu percepciju stvarnosti. Naprotiv, on je postao svetac upravo zato što je obnašao vlast. Vlast kvari samo one nezrele, nekrjeposne. Stoga takve osobe treba što je moguće više udaljiti od poluga moći i tako ih spriječiti da nanose štetu općemu dobru, ali i samima sebi.³³

Zaglavak

Tko bi dakle mogao biti *spiritus movens* duhovne i svake druge renesanse u dekadentnoj eri čiji smo izravni svjedoci? Na temelju rečenoga zaključak je jasan – ljubitelji mudrosti, odnosno filozofi. Naravno, ne misli se na profesionalce čije je eminentno područje bavljenja filozofija kao umska djelatnost. Misli se na osobe koje otvorena srca tragaju za istinom jer je istina jedini temelj na kojem se može izgraditi nešto snažno, dobro i trajno. Istinoljubivost je pak osobina ljudi izgrađena karaktera, odnosno onih koji prakticiraju zdrave moralne navike i koji posjeduju klasične ljudske vrline, ponajprije mudrost, hrabrost, umjerenost i pravednost. Na univerzalnost ovih četiriju krjeposti već su ukazali starogrčki filozofi, ali i velike svjetske religije (usp. primjerice *Mudr* 8, 7). O četirima stožernim vrlinama ovise sve ostale krjeposti. Primjerice, velikodušnost proistječe iz hrabrosti, a poniznost iz umjerenosti.

Biti istinski vođa znači očitovati vrlinu u svakodnevnome životu i radu. Vrlina se ne može nadomjestiti komunikacijskim tehnikama, što je, na žalost, prevladavajuća praksa u suvremenome političkom životu. No treba također reći da krjeposti ne mogu zamijeniti stručnu kompetenciju. Nije, naime, dostatno biti moralna osoba i samo na temelju toga preuzimati odgovorne poslove u zajednici. To bi u najmanju ruku dovelo do kaotična stanja u dotičnoj zajednici. Ali isto tako stručna kompetencija mora biti nešto više od puka posjedovanja tehničkoga ili akademskoga znanja. Ona mora uključiti sposobnost uporabe znanja na ispravan i koristan način. Prema tome istinsko je liderstvo plodan spoj stručne kompetencije i izgrađena karaktera zasnovana na univerzalnim vrlinama.

³³ Usp. *isto*, str. 150.